

شیعری مندالان، به که یفی گه وره سالان: خویندنه وهی شیعری کوردیی مندالان له کوردستانی ئیراندا

ئه حمهد شه بانئ

نوع مقاله: مقاله پژوهشی؛ تاریخ دریافت: ۷ خرداد ۱۳۹۹؛ تاریخ پذیرش: ۲۰ شهریور ۱۳۹۹؛ صص ۷۴-۵۹

DOI: <https://www.doi.org/10.34785/J013.2020.922>

کورتە

چکیده

سهرنجدان بو مندال و مندالی، وه ک چه مک یان قوناغیکی تاییهت له ژبانی مرۆف، زهمه نیککی زور تیناپهری. به گوته ی فلیپ ئاریس، له چاخه کانی ناوه راستدا، هیچ هیما و ئامازه یه ک بو چه مکی مندالی له ئارادا نه بووه. ئیستا، به پیچه وانه ی سه رده مانی پیشوو، مندال وه ک بوونه وه ریکی هه ستیار، شیوا ی سه رنج و ئاوردانه وه ی تاییه ته. ئه گهر له رابردوودا مندال وه ک سووژه یه ک نه بیندراوه و بو «مندالی» یش، وه ک تافیکی ناوازه، هیچ بایه خیک دانه ندرابیت. به بوئه ی ده زگا کومه لایه تییبه کانی وه ک خیزان و په روه رده و جیهانی سایبیری، تیروانین بو مندال تووشی گورانی بنه رته ی بووه. به کیک له م به ستینانه که بوته مه کو ی رامن و کارکردن بو مندالان، ئه ده بیاته. له م ناوه شدا، شیعر، جیگه یه کی تاییه ته هه یه. شیعری مندالان، به پیچه وانه ی ئه و ره ته ی که له ناوچه ی ئیمه په ره ی ساندوو، کاریک نییه که به ئسانی به ده ست بیت. به لکوو پیوستی به شاره زایی و ئه زموونی به هیزی شاعیره له بواره کانی خویندنه وه ی مندالی. ئه رگیو مینتی سه ره کیی ئه م وتاره ئه مه به که شیعری مندالان لای ئیمه، نه ک به هزی مندالان و ره چاوکردنی هه ستیاریه کانی قوناغی مندالی، به لکوو به خواست و هزی گه وره کان و به نزمترین ئاستی مه عریفی چالاکانی ئه م بواره به ره م دیت. له م وتاره دا، پاش ئاوریکی کورت له چه مکی مندال و مندالی، باسی تاییه ته مندیه کانی شیعری مندالان ده کری و هه ول ئه دریت له چه ندین کتیب و نمونه شیعری که له م سالانه ی دوا بیدا له کوردستانی ئیران چاپ و بلا بوته وه، لیکۆلینه وه بکریت.

توجه به کودک و کودکی به عنوان مفهوم یا دوره ای خاص در زندگی انسان، سابقه ی چندانی ندارد. فیلیپ آریس در این باره گفته است که در قرون وسطی هیچ نشانه ای از توجه به مفهوم کودکی مشاهده نمی شود. برعکس دوره های پیشین، اکنون کودک به عنوان موجودی حساس نیازمند توجه ویژه ای است. اگر در گذشته کودک مانند سوژه ی دیده نشده و برای مفهوم کودکی نیز هیچ ارزش مطرح نبوده است، اکنون به سبب نهادهای اجتماعی همچون خانواده، آموزش و پرورش و فضای مجازی تأمل در مفهوم کودکی دچار تغییرات بنیادین شده است. ادبیات یکی از بسترهایی است که برای تفکر و کارکردن درباره کودک مورد توجه قرار گرفته است. در این زمینه، شعر جایگاه ویژه ای دارد. شعر کودکان، بر عکس مسیری که اکنون در جامعه متداول است، کاری ساده و سطحی نیست، بلکه نیازمند دانش و تجربه ی غنی شاعر در حوزه ی مطالعات کودکان است. بحث اصلی این مقاله اشاره به این موضوع است که شعر کودکان در جامعه ی ما نه تنها مطابق خواسته و ذوق کودکان و لحاظ کردن احساسات دوره ی کودکی نیست، بلکه برعکس مطابق انتظار و ذوق بزرگسالان است. به همین سبب در جامعه ی ما شعر کودکان که آفریده می شود، در پایین ترین سطح شناختی نسبت به مفهوم کودکی قرار دارد. در این پژوهش پس از مروری بر مفهوم کودکی، ویژگی های این نوع شعر را با بررسی چندین مجموعه شعر کودکان تحلیل می کنیم.

وشه گه لی سه ره کی: مندال؛ مندالی؛ شیعری مندالان؛
گه وره سالان؛ کوردستانی ئیران.

واژگان کلیدی: کودک؛ کودکی؛ شعر کودکان؛ بزرگسالان؛
کردستان ایران.

۱- پیشه کی

«ئەدەبی مندالان، بەرھەمی گەورەکانە»، ئەم بیروۆکە، بنچینە و بن خەرمانی ھەر باسیکی تیۆری لە بەستینی ئەدەبی مندالاندایە. ئەدەبی مندالان، لە گەل ژانرەکانی دیکە ئەدەبدا مانایەکی جیاواز لەخۆ دەگرێ بەلام ھەرچی بیت، ناتوانی خۆی لە ژێر دەسەلاتی گەورەکان دەرباز بکات. کەواتە، وا دەرئەکەوێت، چونکا ئەم ئەدەبە لە لایەن گەورەکانەو دەیتە بەرھەم، شتیکی دەسکرد و داناشراو بیت و بۆن و بەرامەمی مندالیی لی ھەلنەستی. بە پشتبەستن بەم بیروۆکە، ئە کرێ باس لەو بەکەین کە ئەدەبی مندالان، ئەدەبی گەورەکانە و بەم بۆنەو، ئە گەر ئەم ئەدەبە ھەلگری گرفت و ئاریشە بیت، ئەوا خۆبەخۆ ئاریشە و گرفتگی گەورەکان بال ئە کیشی بە سەریا. وادیارە یە ک لەو گرفتانەبی کە ھەر لە سەرھتاو، ئەدەبی مندالان پیووی جراو و ئیستاش لیی رزگار نەبوو، گرفتاریبوون بە گەورەکانە و بزربوون و غیابی مندال خۆیەتی.

رەنگە باس کردن لە ئەدەبی مندالان، لای خەلکانی بالق و فراژوو، باسیکی لاکەوتە و پەراوێزی بیت و بەھەند نەگیریت، یان بە چاویلکەمی شتیکی ھەرزان بایی سەیری بکریت؛ رەنگە خامەبەدەستانی ئەم بەستینە، ھەر کاتیک لە ئەدەبی گەورەکان جی مابیتن، ئینجا بە ژێستیکی بەرپرسیارانە و شاعیرانەو داکوکی بکەن لە مافەکانی مندال و جیھانە ساکار و بیغەشەکەمی و پاشانەکی، دەست بەدەن نووسین و پەخش کردن لەم بوارەدا! رەنگە نەکرانەووی گری کوپرەکانی تافی مندالییمان، وامان لی بکات بە ئالۆزاوی و شیرزییەکی زیاتر لەو سەردەمە، خۆمان بەھوینە بەستینی ئەم ژانرەو و بە کەمترین توانست و شارەزایی و بە دەستی بەتالەو بەبێ دەمراستی مندالان و لەبری ئەوان بئاوژین و ھەستمان دەربەین و شیعەر بەھۆنەو و چیرۆک و بەیت و بالۆرە بیژین!

بە تیپەربوونی زەمان و بەرجەستەبوونەووی مندال، وە ک بوونەوویکی ھەستیار و بابەتیکی تاییبەت بۆ پەروەردە و خەمڵاندن و عامڵاندن، ھەر وەھا پاش لەدایکبوونی زانستی پەروەردەمی نووی و سایکۆلۆژیی مندال لە لایەن بیرمەندانیکی وە ک رۆسو، فرۆبل، پستالۆتسی و پیازە و ... ئینجا پیداوایستی دەروونی و عاتقییەکانی مندال بایەخی پی درا و لە دەزگاکانی پەروەردە و بارھیناندا کەوتە بەر سەرنجی فیرکاران و راھینەرانمی مندال. پاش ئەم بەرایی دەمەھویتی پیناسەمی وتارە کە بکەم کە ئەویش دەخواریت لە یە کیک لە ژانرەکانی ئەدەبی مندالان (واتە شیعەر) بکوڵیتەو. پرسیارە سەرەکییەکانی ئەم توێژینەو بەریتین لە:

۱- مندال کییە و ئەو ھۆکارانەمی کە بۆ ناسینی توانستەکانی مندالان گرینگن، چییە؟

۲- شیعری مندالان چییە و تاییبەتمەندییەکانی ئەم جۆرە شیعەرە کامانەن؟

۳- ئەو ئەزمونە شیعرییانەمی کە لە دەقەری خۆمان بۆ مندالانی ئیمە بە ئەنجام گەیشتوو لە چ ئاستیکدایە و تا چ رادەیک ھەلگری تاییبەتمەندییەکانی ئەدەبی مندالانە؟

پەیووست بەم پرسیارە و بە مەبەستی ھینانەووی فەکتی پیووست، ھەول ئەدەم دۆخی شیعری مندالان و ئەو بەرھەمانەمی کە لە ماووی ئەم چەند سالی دواییدا لە کوردستانی ئێران بە ناوی «شیعەر بۆ مندالان» چاپ و بلاو کراونەو، بنگۆل بکەم و بیانخەم بەر چاویلکەمی رەخنە و لیوہ کوڵین.

۲- میژووی چه مکی مندال و مندالی

له باری میژووییهوه، داهینان و سه رهه لاندانی وشه می مندالی میژووییه کی زور دیرینی نییه. پلۆمب پیی وایه که له چاخه کانی ناوه راستدا بۆ ناوبرده کردنی که سیتی ته مهن ۷ تا ۱۶ سال، هیچ وشه یه که له ئارادا نه بووه. زاراوهی «مندال» بریتی بووه له پیوه ندیی و خزمایه تی به خوین؛ نه که قوناییک له ته مهنیکی دیاریکراو. که واته له ده وره بیری سالی ۱۶۰۰ ی زایینی، چه مکی مندالی سه رهه لئه دات. فیلیپ ئاریس میژوونووسی فه ره نسی، پیی وایه که له چاخه کانی ناوه راستدا چه مکی مندالی، به و واتایه ی که هه نووکه ده یناسین له ئارادا نه بووه. له و سه ره ده مانه دا بۆ مندالان، وه ک گه وره سالانیکی بچووک ده یانروانی و په روه ره شیان ته نیا ئه وه بووه که مؤله ت و روخسه تیان بده نی له کاروباری گه وره کاندایه شداری بکه ن. تا به رای سه ده ی ۱۹، وه ک گروو پیکی تایبه ت که پیویستی به عاملاندن و په روه ره ده پیکی تایبه ت بیت، سه یری مندال نه کراوه. زاوژی مندال له کونترۆلی ژن و میرددا ده رچوووه و ژن و میرد، یان باش وایه بیژین، ژن و پیایگ، به حه ز و پلانیکه له وه پیش دارپژراو مندالیان نه ده هینایه ئه م جیهانه، به لکوو زاوژی ته نیا له ئاکامی سه رجیپی کردن بووه. به م دیروکه کورته بۆمان ئاشکرا ده بی که مندال و مندالی، یه ک له و واژه گه له ن که جیگیربوونیان پیویستی سه ره ده م بووه (شه بان، ۱۳۹۸: ۲۶). مه به ست له وشه ی مندال له م وتاره دا بریتیه له و مروقانه ی که له میانه ی سالانی ۴ تا ۱۶ ده ژین و ئه م برگه له ته مهنیش به چند قوناییک (گروو پی ته مهن) دابه ش ده که ین که بریتین له:

گروو پی یه که م؛ مندالانی ۶ سال له خو ده گری؛

گروو پی دووه م؛ مندالانی ۹ - ۷ سال که پیکه اتوووه له مندالانی پۆلی ۲ و ۳ و ۴ سه ره تای؛
گروو پی سه یه م؛ مندالانی ۱۲ - ۱۰ سال که بریتیه له مندالانی پۆلی پینجه می سه ره تای و ۱ و ۲ ی ناوه ندی؛

گروو پی چواره م؛ قونای میرمندالی (۱۶ - ۱۳ سالان) که پیکه اتوووه له پۆلی ۳ ی ناوه ندی و قونای دواناوه ندی.

۳- پیناسه ی شاعر و پیگه ی شاعری مندالان

ره نگه ئه گه ر بلین: «شاعر چ کاریکی له ده ست دیت، باشت بیت له وه ی که بلین شاعر چیه». له شاعر گوتندا جوړیک گه رانه وه له ئارادایه بۆ قونای مندالی شاعیر و هه روه ها سه ره ده می مندالی مروف. شاعر، سه مای ورووژینه ر و پر دیمه نه له ناو باخه کانی ته نیایی مروف له گه ل سروشت. شاعر، هه له که سه مایه له نیوان شته کان به یارمه تی وشه و ده سه وازه (براهنی، ۱۳۵۸: ۱۵).

شاعر له یاری کردنیکی به تام و دلخۆشکه ر به وشه وه ده ست پیده کات و شاعیر به هه لپژاردنیکی وردبینانه ی وشه کان و دارشتنیکی وشیارانه یان له پال یه کدا سه رنجی خوینه ر بۆ لای شاعیره که راده کیشی و ئیمه ده باته ناخی ئه زموونیکه تازه ی ژبانوه (برنیک، ۱۳۸۹). که واته، ره نگه ئه و کاریگه ربیه ی که شاعر له سه ره هه ست و نه ستی ئیمه دایده نی، گرنکتر بیت له پیناسه کردنه که ی. واته پیناسه کردنی شاعر وه ک ژانریکی هونه ری، به ریژه ی ئه و هه سه ته که پیمان ده به خشی گرینگ نییه. فارگو، پیناسه یه کی شاعیرانه له شاعر به ده سه وه ده دات: شاعر چیه؟ کی ده زانی شاعر

چیهه؟/ شاعر گولې سوور نییه؛ بون و بهرامه ی گولې سووره/ ناسمان نییه؛ رووناکایی ناسمانه/ هه لفرین نییه؛ تامه زرړوبی هه لفرینه/ ده ریا نییه؛ نواز و موسیقایی ده ریا/ شاعر «من» نییه؛ به لکوو نه ویه که منی هیناوه ته نافراندن/ شاعر، دیتنه، بیستنه، هه ست پیکردنه، به لام/ نه و هه ش نییه که له په خشانیکدا دیتنه نفیساندن ... که واته شاعر چیهه؟ کی ده زانی شاعر چیهه؟ شاعر ههستی مرو به شیوه یه که ده رنه بری که له مه و بهر تاقی نه کرایتته وه. شاعر یارمه تیی خوینه ره که ی نه دات که خوئی و هه ست و خوستی بفامینیت (برنیک، ۱۳۸۹).

نه گهر بمانه ویت پیناسه یه کی کورت له شیعری مندالان به دهسته وه به دین، ده کری بلین: وتاریکی کیشدار یا هونراوه یه کی خه یالوویه که سوز و هه ست و خوستی مندال ده بزوینتی و له ناخیدا موسیقاییه کی نارامیش به دی ده کریت. مندال له شاعریک که تیدا باس له خه ون و خه یالاته که ی بکریت، چیژ ده بات. به م بونه وه هز ده کات نه و شاعرانه ی که وه ها جیهانیکي بو ده خو لقیین، بیخوینیت و له بهر خو یه وه ده بیژی و ده بیته مه له که ی زهینی. شیعری مندالان، وه ک ناوینه یه ک وایه له بهرام بهر مندالدا که نه گهر خوئی تیا بینیت، ئیتر نه و شاعر به هی خوئی ده زانی و نه گهریش و نه بوو، له گه لیا هه ست به نامویی ده کات. شیعری مندالان، ده بی ره نگدانه وه ی پیدا و بیستیه ده روونی و مادیه کانی مندال بیت و بابه ته کانی شیعری مندال، باش وایه په یوه ندی هه بیت به جیهانی مندالی تا کوو به سانایی لپی تیگات و له ژبانی خویدا وه ک نه زمونیک به کاری به پینیت.

۴- تاییه تمه ندیه کانی شیعری مندالان

گهر بخوازی شیعری مندالان له شیعری گهوره کان جیا بکه یه وه، باشتر وایه له و تاییه تمه ندیه یانه بدویین که نه کاره مان بو ناسان ده کاته وه و یارمه تیمان نه دهن تا کوو له پرۆسه ی ناسانکاری بو راگواستنی مندالان له قوناعی مندالییه وه به ره و ژبان و پرۆسه ی په روه رده و راهینان به لاریدا نه مانبات. له م سونگه وه به شاعریک ده گوتری «شعری مندالان» که نه تاییه تمه ندیه یانه ی خواره وه ی له خو گرتیت:

۱- زمانیکی ساده و ساکاری هه بیت؛

۲- ره گزی خه یال تیدا به هیز بیت واته خه یالوی بیت؛

۳- ره مزی و هیما یین یا کینایی نه بیت؛

۴- له دنیای مندالانه وه هه لقولاییت؛

۵- راسته و خو ئاموژگاری نه کات.

ئستا دینه سهر باسی نه تاییه تمه ندیه یانه و سوراخیان له و شاعرانه دا نه گرین که له م سالانه ی دوا پیدا به ناوی شیعری مندالان له دوو تویی کتیب یا گوڤار و بلاڤوکدا چاپ و بلاو کراونه وه.

۴-۱- زمانیکی ساده و ساکار

مندالان، زمانی تاییه ت به خو یان هه یه. وشه کانیا ن به گوئی گهوره کان ناشنایه، به لام ره نگه و اتایه کی ته و او جیا وزی هه بیت له و مانایه که گهوره کان مه به ستیانه. مندالان ته نیا له گه ل گهوره کان ناپه یفن، به لکوو له گه ل له یستوک و دار و بهرد و خوشیان قسه ده کن (نه مین پور،

که «سۆنه‌ی کراس پووله‌کی» پینلاوه‌کانی دراوه و له چاوه‌کانی فرمیسکی گه‌ش ده‌باری، دلی بوی نهرم ئه‌بی و ده‌لی:

وتی قه‌زاو له گیانم
 ریگه‌ی هه‌س و ئه‌زانم
 ماسی که‌وشی له پا که‌ند
 وتی ئیمرو بۆ تۆم سه‌ند
 ئیتر به‌سیه‌ نه‌گیری
 با بیژن چه‌نی ژیری

نموونه‌یه‌کی تر که تییدا ره‌گه‌زی زمان به ستایلیکی ساده دیته ئاخوتن، ناساندنی له‌یستۆکیکی کایه‌ی منالانه‌یه به ناوی به‌رزه‌حه‌وايله، واته کۆلاره له لایه‌ن کولسووم عوسمان پوور (۱۳۸۲):

حه‌زم له ئاسمانه
 جیگای بالنده‌کانه
 ئه‌رۆم بۆ لای هه‌وره‌کان
 هه‌وره‌گه‌وره‌گه‌وره‌کان
 ده‌ستی خۆش بی ئه‌و بایه
 له‌گه‌ل من ده‌کا کایه
 کۆتریکی کاغه‌زیم
 به ده‌ستی تۆ هه‌لبه‌زیم

له‌م شیعره‌دا زمان به ته‌رزیککی ساکار و ساده، به‌لام به‌تام و خه‌یالۆی به‌کار براوه. به‌تایبه‌ت له‌ دیری دووه‌مدا کاتیکی ده‌لی: «ئه‌رۆم بۆ لای هه‌وره‌کان/ هه‌وره‌گه‌وره‌گه‌وره‌کان». له شیعری مندالاندا دوویات بوونه‌وه‌ی وشه‌کان و گرێبه‌ستی ئاواز و ده‌نگی وشه‌کان، ده‌توانی چیژیککی ته‌واو به‌خشی به‌خۆبهنه‌ر و به‌ره‌مه‌که‌ی له‌ لا خۆشه‌ویست بکات. لێره‌دا سارسته‌ی «هه‌وره‌گه‌وره‌گه‌وره‌کان» وه‌ها ده‌وریکی ده‌گیریت. یان پروانه بۆ شیعری د/نووله‌ی سه‌لام پارسا (۱۳۸۴):

دایکم دانووله‌ی لێناوه
 هه‌و منالانی ئه‌م ناوه
 وه‌رن زوو که‌ن تانه‌براهه
 هه‌تا به‌شی ئیوه‌ ماهه
 ئاسۆ دیانی رووان
 سه‌رکۆلمه‌ی سوور هه‌لگه‌پاون
 بۆ ئه‌وه‌ی ساغ و وریا بی
 دایکم دانووی بۆ لێناون
 هه‌و دایه‌ گیان مامی مامی
 دلم خۆشه‌ تۆ له‌ لامی
 ئه‌ی دانووله‌ی ده‌ستی دایه
 چه‌نده‌ خۆش و چه‌ند به‌تامی
 خۆشه‌ ناسکه‌ و کورده‌ و کانی
 هه‌رسیکی بروی دیانی
 دایکیان دانوویان بۆ لێنی
 منیش بیخۆم تامی تامی...

له‌م شیعره‌دا شاعیر وێرای ئه‌وه که زه‌ینی مندال راده‌ کیشی بۆ لای نه‌ریتیکی کۆنی کورده‌واری که ئه‌ویش سازکردن و به‌خشینی دانووله‌یه له‌ کاتیکیدا که مندالیک یه‌که‌م دیانی ده‌ردیت، زمانی

شیعره که به تهرزیکی مؤسیقای دیتته سهما و دیمه نی جوان و به پیزیش ده خۆلقینی. با کۆپله به کیش له بهیتی د/یه مه مده به گورگی که له لایهن عهبدولقادر قادری (۱۳۷۷) کراوه به شیعر و به زاراوه ی موکریانی (مه هابادی) هۆنراوه تهوه بخوینینهوه:

گورگ:

ئۆخه ی گرتم به ددان
 به من ده لێن درنده
 زگم دری به په نجان
 ئەمنم گورگی بی ئامان

دایک:

زالم ره بی مهرگت بی
 هۆی رزینی جهرگت بی
 تۆوت له عهرزی بیری
 ده برۆ به قوزه لقۆرت بی

لیره دا ساکاری زمانی شیعر نه ک بو مندال چیژ نایه نیتته به رههم به لکوو رهنگه تووشی نسکۆیه کی بکات، چوونکا له نیوه دیری کۆتاییدا کیشی هۆنراوه کهش، هه له به زیوه و لهوانی دی زیده تر هاتوه. له لایه کی ترهوه زمانیکی زبر و وشک و رقی به کار هیناوه که ئەمه له گه ل رۆحی شیعردا ناخوینیتتهوه. شیعی مندال، به هۆی ههست و خوستی ناسکی خوینهره کهی، پیویست ده کات له قهباره یه کی نهرم و نیان دا بیتته ناخوتن و تهلی سۆز و عاتیفه ی بزوینی.

۴-۲- به هیزی ره گه زی خه یال

یه کیک تر له تایبه تمه ندیه کانی شیعی مندالان ئەوه یه که جیهان و پانتای شیعه که به ره گه زی خه یال و فانتازیا پرازیتتهوه. لای زۆربه ی شاعیران — ئەو شاعیرانه ی که بو گه وره کان شیعر ده هۆننه وه - «خه یال» سه رچاوه ی سرووش و ئافراندنی به رههمی ئەده بی بووه. به باوه ری ویلیه م بلیک (۱۷۵۷- ۱۸۲۷) شاعیری گه وره ی ئینگلیزی، خه یال بو شاعیر لهو خوایه که متر نییه که رۆحی ئینسان راده ژهنی و ههر داهینانیک که به رههمی خه یال بیت، کاریکی خوداییه. له م روه وه شاعیریک که ده خوازیت ئەندیشه و خه یالی مندال بورووژینیت، کاره که ی ئەسته م و دژوارتره لهو شاعیرانه ی که خهون به جیهانی گه وره کان ده بینن. شیعی ریک که خه یالی مندال به رهو خۆی رانه کیشی، ده سه جی لای کۆن ده بی و له بهر چاوی ده که ویت. خه یالی مندالان بی سنووره و کۆتایی پی نایهت. که واته شاعیری مندالان ده بی به له بهر چاوگرتنی ئەزمونه راسته قینه کانی مندال، خه یالیان بو دارپژیت چوونکا ناگونجی لای مندالان باس لهو خه یالانه بکریت که هیچ ئەزمونیکیان ده رباره ی نه بو بیت. بروانه ئەم شیعه ی ئەمین گه ردیگلانی که به شیوه یه کی جوان «باران» ده کاته دیمه نیکه خه یالی (۱۳۸۴):

خرمه خرمی پی باران
 ده لسه ر بان ی مالان
 هه لده په رن دلۆپه
 وه کوو کایه ی مالان
 چه تره کهم هه لده گرم و
 راده کهم بو بهر ده رکی

له گهل دهنکی بارانا
 دهست ته کهم به هه لپه رکئی
 به لیزمه دپته خواری
 چهند خوشه خرمه خرمی
 ههور ته دا برووسکه
 پیتم خوشه گرمه گرمی

شاعیر لهم شیعره دا باران وه ک نیشانه یه ک بو روونا کایی و ژیان له بهر چاوی مندالدا بهرجهسته ده کات و به چهن دیمه نیکی منالان و دلرفین، ده یهه ویت خه یالی منال بهره و ته دیارده به نرخه ی سرووشت رابکیشی؛ کاتیک که ده لی «هه لده پهرن دلپه/ وه کوو کایه ی منالان»، خوینهر بهره و دیمه نیکی شاد و ته فسووناوی رینموون ده کات. مندال، ته ئیماژانه ی شیعره که ی بهردل ده که وئ و بیر له وه ده کاته وه که چوئن له گهل دهنکه دهنکه ی بارانا سه رچوپی بگری و دهست بکات به هه لپه رین و خوشی و فهرحانی بخاته دلپه وه. نموونه یه کی دیکه لهم شیوازه، شیعری ماسی خانم و ئابجی فیلی عه لپه رزا محه مه دیان-ه (۱۳۸۰):

ماسی خانم ناو ده ریا
 کراسی کوردی ها به ریا
 له بهر ئاینه وپسیاگه
 په لکه کانی چنیاگه
 ماسی خانم شیرینه
 ناوما لکه ی بوینه
 بروا بو یه غانه که ی
 خرخاله که ی شانه که ی

۳-۴- رهمزی و هیمایین یا کینایی

ته گهر بیتو له شیعری کدا وشه ی رهمزی و هیمایین به کار ببریته، مندال - خوینهر تووشی سه ختی و ئالوژی له فاماندنی چه مکه کان ده کات. به داخه وه له هه ندی له و بهر هه مانه ی که تا ئیستا به ناوی شیعری مندالان بلاو کراوه ته وه، شاعیر (هونهر) زور به هاسانی ده قی شیعره که لهم رهمز و هیمایانه ده ئاخنیته که لیره دا چوونکا مانای ته وشه گه له له ئاستی فامی مندالدا نییه، ناچاری ده کات، به دانانی ژیدهر یان فهره نگو کیک، سه رنجی مندال له ناوه ندی ده قه که وه راکیشیته په راویز و بهم جوړه له ته تمسفوری شیعره که دووری ده خه نه وه. په ننگه ته حاله ته بیته هوئی دروستبوونی ئاریشه و مندال-خوینهر تووشی سه رلیشیواوی بکات. پروانن بو به شیک له هونراوه ی دیه مه مده به گورگی- ی قادری (۱۳۷۷):

وه ک روسته می داستان
 یا حه پده ری به ئیمان
 به زولفه قار و گورز
 هه راکه یه سه ر شه پتان

لیره دا روسته می ده ستان (که لیره دا به هه له، روسته می داستان به کارهاتووه)، حه پده ر (که ئاماژه ئه دات به عه لی کوری ته بووتالب)، ئیمان (که بو مندال وه ک چه مکیکی تا سه ر ئیسقان مژاوی و نامویه)، زولفه قار (شمشیریکی تایبهت) و شه پتان (بوونه وه ریکی ته فسانه یی و ترسناک)، سه رجه م کو م لیک رهمز و هیمایه که مندال ده خاته گیزاویکی هیمایین و له راستیدا نازانی که ته و خه ریکه

به‌یختیکی فولکلوری خۆمآلی به شیعر ده‌خویتیته‌وه یان میژووی ئیران و تووران و عه‌ره‌بان؟
نموونه‌یه‌کی تر له‌م جۆره، شیعی فایه‌ق باته‌ش-ه‌که له وه‌سفی «کتیب» دا‌گوتوو‌یه (۱۳۸۰):

مامه پیری فره‌زان
بۆمان بدوی به بی زوان
له‌حه‌کایه‌ت و داستان
که‌س تیر نابی له‌باستان
با فیر بین له‌باستان
بۆ‌خه‌لک گیرینۆ داستان

لیره، له‌دی‌ری دووه‌مدا مه‌به‌ست له‌ وشه‌ی «باستان»، «قسه و باسه». واته‌ده‌نگ و باسی ئیوه. به‌لام
هه‌ر ئه‌م وشه له‌دی‌ری سی‌هه‌مدا واتای میژووی که‌ونارا له‌خۆ ده‌گری. یان ئه‌م نموونه که له‌کتیبی
ده‌سه‌ویاره‌ی سه‌لام قادری-دا‌هاتووه (۱۳۸۲):

پش، پش، پش، پشیله
ختم کرد له‌پشیله
وتی: ئاخۆ دایه‌گیان!
ممه به‌بو‌کرا زیندان؟
دایک وتی به‌مندالی:
پشیله‌هاته‌مالی
تیکی دا‌مال و حالی
که‌پشیله‌ی رامالی
زیندان بوو به‌ئه‌حوالی
قه‌بر بوو به‌دوامالی

له‌م نموونه‌دا خوینه‌ری گه‌وره‌سالی‌ش تووشی گرفتی مانایی ده‌بی‌ت و به‌سه‌ختی تی‌ده‌گات، چ
بگات به‌مندالان! له‌دی‌ری به‌که‌مدا پلاتی شیعه‌که‌روونه که‌ده‌یه‌ه‌وی‌ت باس له‌پشیله‌بکات، به‌لام
له‌دی‌ری دووه‌مدا خیرا ده‌لاقه‌یه‌کی تر ده‌کریته‌وه که‌پپوه‌ندی به‌دی‌ری به‌که‌م نامینی. ئینجا
رووداوی ناو شیعه‌که‌له‌گه‌ل واقعی کۆمه‌لگای شاعیردا نا‌گونجی. نموونه‌یه‌کی تر هه‌مدیس له‌م
هۆنه‌ره:

ده‌لی‌مندال ده‌زانلی
به‌سه‌رچاوه‌پیلانلی
ده‌بابه‌ی ده‌وری دی‌یه
ته‌یاره‌س له‌ئاسمانلی
له‌تیف هه‌لمه‌ته‌جوانه
شاعیری مندالانه
قه‌له‌می ده‌سی دل‌یه
دیوانی باخچه‌ی گیانه

نموونه‌یه‌کی تر له‌ وه‌سفی مامۆستا له‌لایه‌ن ئه‌حمه‌د به‌هرامی (۱۳۷۹):

قوتابخانه‌م پی‌خۆشه
جی‌گه‌ی زانین و هۆشه
له‌م سه‌رچاوه‌به‌جۆشه
شه‌ربه‌تی ژین بنۆشه

مامۆستایه هه تاوم
 سۆما و گلینهی چاوم
 به قوولایی هه تاوم
 خۆشم دهوین تا ماوم
 ژیانتان باخی گۆل بی
 به هه شتیشتان مه نزل بی
 رۆژ و شهوتان به دل بی
 دوور له تاریکی و سل بی

له م نموونه دا زاراوه گه لیککی وه ک سه رچاوه ی به جۆش، شه ربه تی ژین، مامۆستایه هه تاوم، به هه شتیشتان مه نزل بی، مندال - خۆینه ر تووشی گرفتی مانایی ده کات و فاماندنی شیعه ره که دژوار ئه کات. مندال ده رباره ی «شه ربه تی ژین» یا خود سارسته ی «به هه شتیشتان مه نزل بی» چ ده زانی؟ شه ربه تی ژین، چ جۆر خواردنه وه یه که؟ هه روه ها بروانه ئه م نموونه له کتیبی که تان که تان، هۆنراوه ی عه فیه مه حموودزاده (۱۳۸۵):

نوێژ کرداریکی به رزه
 نامان هیلای له م ئه رزه
 ده مانبا به ره و ئاسمان
 خزمه ت خودای میهره بان

جیهانی مندال، جیهانی سه رزه مینی و ئه رزی واقیعه. خولیا ی نه مانه وه له سه ر ئه م ئه رزه، کو تومت خولیا یه کی گه و ره کانه. مندال گه له ک هه ز ئه کات به هه لفرین به لام نازانی چلۆن نوێژ ده بیاته ئاسمان. به پینچه وانه وه، دوو بالی خه یالای یا خود به سواری فرۆکه یه ک ده توانی ئاسمان بیوی و له ویوه بروانیته دنیاوه. ئایا ئه م پانتایه شیعییه ده توانی خولیا و هه ز و ئاواته کانی مندال بنه خشین و له گه ل خۆیدا بیبات؟

۴-۴ له جیهانی مندالانه وه هه لقولابیت

شیعری مندالان ده بی ئاوینه ی بالانوینی خولیا و خه یال و به گشتی جیهانی مندالان بیت و هه ر ئه و جیهانه، به دیمه ن و نیگاری ره نگینی زمان بکیشیتته وه. یه کیک له و په تایانه ی که ئه ده بی مندالان، به تایبه ت شیعری مندالی تووشی نه خۆشی کردوه، ئه وه یه که شاعیرانی مندال، ئه غله ب، له بری ئه وه ی له جیهانی بی غه ش و خه یالای بی مناله کان بدوین، ئاریشه و کیشه کانی خۆیان - وه ک گه و ره سال - به سه ریان ده سه پینن و چاوه روانی ئه وه ده که ن که ئه وانیش ئه م بابته و گرفتانه به هی خۆیان بزانه و هه سته ی خۆیان له گه لیدا ئاوینه بکه ن. بروانه بۆ کۆپله یه ک له کتیبی هه لاره مه لاره (ئه حمه دی، ۱۳۸۴):

لیپاولیپ له ئاسه واره
 مه کۆی شیرانه کرماشان
 له یه کیه تی شیعه و سوننی
 گۆلی تاقانه کرماشان
 له حاندی دوژمنی ناپاک
 کیوی قه لغانه کرماشان

دایه مەمدە بە گورگئی-ی قادری:

ئیمه‌ی وڤ و نائاگا
 بیخه‌به‌ر له هه‌موو لا
 هه‌موو لیکتەر بآلوین
 هۆی به‌دبه‌ختی و ناکۆکی
 لیمان ون بووه‌رینگا
 که‌س به‌هاوارمان ناگا
 کلاو له‌سه‌ر نراوین
 بی‌سه‌ر و بی‌کلاوین

عه‌بدوڤه‌حمان فه‌هیمی (۱۳۷۹):

بالنده‌کان هیلانه‌ی خۆیان هه‌یه
 شادن به‌و هیلانه‌که‌هی خۆیانسه
 چه‌ن خۆشه‌ژین به‌تازادی و سه‌ربه‌ستی
 هه‌موو جی ژینی سه‌ربه‌خۆیان هه‌یه
 سه‌ربه‌ست ده‌ژین دوور له‌زولمی بیگانه
 چه‌ن ناخۆشه‌ژینی دیلی و ژێرده‌ستی

ئهم چه‌ند نموونه‌بو‌مان ئاشکرا ده‌که‌ن که‌بابه‌تی له‌م جۆره، له‌خه‌ون و خه‌یال و خولیا‌ی مندالان
 به‌ده‌ره و ئه‌مه‌کیشه‌ی نووسه‌ره‌وه‌که‌گه‌وره‌سالیک نه‌ک کیشه‌ی مندال. یان ئه‌م نموونه‌که‌له
 زمان‌ی مندالیکه‌وه‌ده‌یه‌ه‌و‌یت به‌چاکه‌ی دایکدا هه‌لب‌دات (به‌هرامی، ۱۳۷۹):

دایه‌گیان باخی گولمی
 بو‌په‌روه‌رده‌م به‌زۆری
 بو‌باره‌ینانی رۆله
 تیت‌گه‌یاندم لار و راس
 ئه‌م فه‌رمووده‌به‌جی‌یه
 هه‌ر دۆعای خیری تۆیه
 هۆی شه‌وق و شایی دلمی
 چه‌شت تالی و ناسۆری
 باری ژانت له‌کۆله‌...
 ئاکامی خراپ و خاس
 به‌هه‌شت له‌ژێر پی‌یه
 بو‌سه‌رفرازی‌م هۆیه

له‌م هۆنراوه‌دا وا ده‌رئه‌که‌و‌یت که‌منداله‌که‌وینه‌ی گه‌وره‌سالیک‌کی کامل بیر ده‌کاته‌وه، چونکا
 ده‌توانی «تالی و ناسۆری» ژبان ده‌رک بکات، ده‌زانن که «باری ژان» به‌کۆلی دایکیه‌وه‌یه، ده‌توانن
 چاک و خراپ و لار و راستی ژبان لیک جیا بکاته‌وه، ده‌توانن ده‌رکی فه‌رمایشتی «به‌هه‌شت له‌ژێر
 پی‌ی دایکاندایه» بکات و ...

۴-۵- نامۆژگاری‌ی ناراسته‌وخۆ

ئه‌گه‌رچی ده‌کرئ بلین یه‌کیک له‌کارکرده‌کانی شیع‌ر بو‌مندالان لایه‌نی فی‌رکاری و په‌روه‌رده‌یی
 هه‌یه و له‌م رینگاوه‌ده‌کرئ هه‌ندی‌بابه‌تی زانستی و کۆمه‌لایه‌تی و هونه‌ری به‌مندالان فی‌ر بکری‌ت،

به لام به کارهینانی شاعر بو فیرکردنی ئامۆژگاری و نسحتهی ئه خلاقی به شیویهیه کی راسته و خو، رهنگه کاردانه و هیه کی پیچه وانهی هه بیت. بو نموونه بروانه ئه م شاعرانهی خواره وه (به هرامی، ۱۳۷۹):

جوین وتن چ بی جی یه
 عه یبه جوین به کهس نالیم
 گهر ناحه قیش بدهن لیم
 جویندهر به لقی سه رئاوه

یان ئه م نموونه (فه رهه نگیان، ۱۳۸۱):

فیز خراپه فیز مه که
 خۆت به گه و ره مه زانه
 له هه ژاران قیز مه که
 هه رکهس وابی نه زانه
 خه لکی وه ک تو ئینسانه
 مافیان لای خوا یه کسانه

یان ئه م نموونه (به هرامی، ۱۳۷۹):

منالی زانا و ئازیز
 لاف و گه زاف لی نادا
 خۆهی هه لئا کیشی هه رگیز
 قسه ی درۆ هه ر ناکا

ئه م جوړه کاردانه وه به دیوه که ی تریشدا رهنگه له سه ر نهستی مندال کار یگه ریی نابه جی و ناشیرین دابنیت، واته رهنگه له شاعر ی کدا کومه لیک دیمه نی واقعی که له گه ل حه زه کانی مندالیشدا ده گونجیت، بکه ویته بهر باس، به لام ببیته هۆی به لاری بردنی مندال. وه ک ئه م نموونه (پارسا، ۱۳۸۴):

قۆچه قانی ده گرم
 له په نجه رانی ده گرم
 له ده رک و بانی ده گرم
 له زۆر کهسانی ده گرم
 قۆچه قانی ده گرم
 له داخی وانی ده گرم
 له لووتی وانی ده گرم
 له گوپچکه یانی ده گرم

یا ئه م نموونه (ئینساف جووی، ۱۳۸۳):

من نامو کیمیا یه
 چوونکوو پاک و ته میسم
 دایه لیم دنیایه
 هه میشه نمره بیسم
 په لپی ناگرم له دایه
 ئه زانم ناره وایه

قه ت هارو هاجی ناکه م
 ئازاری دایکم نادهم
 لیباس و کهوش و کلّو
 ناهیلّم پرش و بلّو ...
 یان ئەم نمونە که تەنیا بە مەبەستی کایە کردن بە سەروا (قافیە بازی) هۆنراوە تەوہ:
 درین، درین، درارە
 ئەو کچەمانە چ هارە!
 سەری ئەلّی هەنارە
 چاوی چرای شەوارە
 قژی ئەلّی بزمارە
 گویچکە ی ساجی ماہوارە
 دیانی ئەلّی مشارە
 لووتی ئەلّی خەیارە
 دەستی وە ک کۆتە دارە
 قاچی ئەلّی

۵- ئەنجام

پیشینی ئەدەبی مندالان لە جیھاندا دەگەریتەوہ بو ۲۰۰ سال لەمەوہەر؛ ئەوکاتە ی کہ «هانس کریستیئەن ئەندەرسۆن» لە ولاتی دانیمارک ژیاوہ. ئەندەرسۆن کہ بە «باوکی ئەدەبی مندالان» ناوی دەکردووہ، بە نووسینی «ئەفسانە ی پەریلان»، جیھانیکی نوێ پیشکەش بە مندالانی دنیا کرد. باکراوندی ئەدەبی مندالان لە ولاتیکی وە ک ئیران، ناگاتە هەشتا سال. ئەم پیشینە بو ئیمە ی کورد، ئەگەر کہ مەتر لەو ماوہ نەبیت، زیاتر نییە. لەم بارەوہ یە کہ مین هەول و تیکۆشان بو دانانی بەردی بناخە ی ئەدەبی مندالانی کورد (لە ئیران)، رەنگە بگەریتەوہ بو سالە کانی ۱۳۲۰ ی هەتاوی بەملاوہ، کاتیکی کہ گوڤاری کوردستان لە سەردەمی «کۆماری کوردستان» وە دەرتەچوو. کہواتە دەکرئ بلیین ئەم تیکۆشانە، هیشتا نوێباو و کالە و رەنگە وە ک خۆدی ئەدەبە کہ، ساوا بیت و پیویستی بە ناز و نەوازشی دایکانە ی شاعیران و نووسەرانی ئەم بەستینە هەیە. بۆیە پیویستە شیلگیرانە و بەرپرسیارانە ئاوری لی بدریتەوہ و سەرنجی بدریتی. ئەم توێژینەوہ کورتە، ئەو راستییەمان بو دەرتەخات کہ زۆرینە ی ئەو هەولانە ی کہ تا ئیستا لە بەستینی شیعری مندالان بە ئەنجام گەشتووہ، نەیتوانیوہ بەدەر لە ئاریشە و کہم و کووری بیت. بە چاوخشاندنیک ی خیرا بەو بەرھەمانە ی کہ لەبەر دەستی نووسەردا بوون، ئەم شتە روون ئەبیتەوہ کہ زۆرینە ی شیعەرە کان، نەک لە زمان و خولیاکانی مندالەوہ سەرچاوە ی نەگرتووہ، بە لکوو لە ناخ و حەز و ئاواتی گەورە کانەوہ هەلدەقولیت. لەم توێژینەوہ دا نووسەر، نزیکە ی پەنجا بەرھەمی بلّو کراوہ ی (بە شیوہ ی کتیب و گوڤار) لیکداوہ تەوہ بەلام بە داخوہ زۆر بە ی هەرە زۆریان بی بەھەرە بوون لە رەگەزی خەیاڵ و فانتازیای تافی مندالی. کہچی بە پیچەوانەوہ بەزۆری یا پریەتی لە هیتما و کینایە یان لیوانلیو بوون لە نامۆژگاری راستەووخۆ و هەروا دوور بوون لە جیھانی مندالان.

لیرەدا پیویستە ئاوریکی جیددی بدریتەوہ لەم ژانرە و بە نسیبەت مندالی ئەم ناوہ بەرپرسیارانە تر هەنگاو هەلبگیڕیت، چوونکا بە هۆی نەبوونی ناوہندیکی یاخود سەنتەریکی لیکۆلینەوہ لەمەر

ئەدەبی مندال، رەنگە جەستەى تازە لە دایکبووی تووشی نسکۆ و هەلەنگوتن بکا و ئەزموونە کان بە کورت و کویری و نەزۆکی بەهیلێتەو. ئەم پەتایە وادە کات، هەر نووسەر – شاعیریەک لە ئاستی خۆیەو و بێخەبەر لە کەسانی دیکە، بەرھەمە کەى بآو بکاتەو و ئاگای لە بیروبۆچوونی رەخنە گرانەى خۆینەر نەبیت. هەربۆیە لێرەدا ئەم پیشنیارە دەهینمە ئاراوہ کە لایەنگران و نووسەرانی ئەم بەستینە، هەستن بە دەرکردنی گوڤاریکی تایبەت بە لیکۆلینەوہى ئەدەبی مندالان بە دیدیکی زانستیانە و رەخنە گرانەوہ .

سه‌رچاوه‌کان

کوردی:

- ئه‌حمه‌دی، خاڵند (۱۳۸۴). هه‌لاوه‌مه‌لاوه. تاران: پیام امروز.
- به‌هرامی، ئه‌حمه‌د (۱۳۷۹). باخچه‌ی منداڵان. سنه: غه‌زالی.
- پارسا، سه‌لام (۱۳۸۴). «دانووله». ئاله‌کوک، بانه‌مه‌ر، ژ. ۲.
- شه‌بانی، ئه‌حمه‌د (۱۳۸۴)، «ئه‌نده‌رسۆن باوکی ئه‌ده‌بی منداڵان». خنجیلانه، گاهنامه علمی-کاربردی مریبان کودک آموزش و پرورش بانه.
- (۱۳۹۸). فه‌لسه‌فه‌ بو منداڵان. کتیبی ئاماده‌ی چاپ.
- عوسمان‌پوور، کولسووم (۱۳۸۲). هه‌تۆل، مه‌تۆل، شه‌مامه. سنه: هه‌ژار.
- فه‌ره‌ه‌نگیان، ئه‌حمه‌د (۱۳۸۱). خرتۆلی. سنه: هه‌ژار.
- فه‌هیمی، عه‌بدوڵه‌رحمان (۱۳۷۹). دنیای بیگه‌رد. سه‌قز: دانهر.
- قادری، حاجی عه‌بدوڵقادر (۱۳۷۷). دایه‌مه‌مه‌ به‌گورگی. مه‌هاباد: هیوا.
- قادری، سه‌لام (۱۳۸۲). ده‌سه‌ویاره. سنه: په‌رته‌وه‌بیان.
- گه‌ردیگلانی، ئه‌مین (۱۳۸۴). «باران». ئاله‌کوک، گه‌لاویژ، ژ. ۵.
- مه‌حموودزاده، عه‌فیفه (۱۳۸۵). که‌تان که‌تان. سه‌قز: ئازاد.
- موحه‌مه‌دیان، عه‌لیزه‌زا (۱۳۸۰). ماسی خانم و ئابجی فیلی. سنه: دانهر.
- (۱۳۷۹). ماسی خانم. سنه: دانهر.
- ئسافجووپی، محه‌مه‌د (۱۳۸۳). نه‌مۆله. تاران: دانهر.

فارسی:

- خسرونژاد، مرتضی (۱۳۸۲). معصومیت و تجربه: درآمدی بر فلسفه ادبیات کودک. تهران: نشر مرکز.
- برنیک، لیکالدا (۱۳۸۳). «کودکان و شعر»، ترجمه مینا مانی قلم. کتاب ماه کودک و نوجوان، ش. ۸۵، آبان.
- علوی، سهیلا (۱۳۸۲). تأملی دیگر در ادبیات کودک و نوجوان. تهران: یادواره کتاب.
- ابراهیمی، جعفر (۱۳۷۵). «شاعر کودک، راحت «بچه» می شود». روزنامه ایران: ش. ۷۰۳.
- امین‌پور، قیصر (۱۳۸۷). شعر و کودکی. تهران: انتشارات مروارید.

رحماندوست، مصطفی (۱۳۸۵). «کلید تخیل برای کودک، تجربیات واقعی اوست». ماهنامه کودک، ش. ۳۰، شهریور.

غیاثی، محمد تقی (۱۳۶۹). درآمدی بر سبک‌شناسی ساختاری. تهران: نشر شعله اندیشه.